

Kurpiowszczyzna – dominujące zmiany w krajobrazie pod wpływem czynników społeczno-ekonomicznych w okresie transformacji ustrojowej

Cykl: Kurpiowszczyzna. Przekształcenia krajobrazu osadniczego do czasu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej

Agnieszka Starzyk

STRESZCZENIE¹

Kurpiowszczyzna to jeden z ciekawszych regionów etnograficznych, z ośrodkiem oryginalnej, świetnie zachowanej i pieczołowicie kultywowanej kultury ludowej Kurpiów. Obraz wsi kurpiowskiej jest wynikiem wielowiekowych działań człowieka. Na przestrzeni stuleci następowały przekształcenia krajobrazu, oparte na przystosowywaniu środowiska przyrodniczego do uprawy ziemi i stopniowym zakładaniu siedzib ludzkich, które dały obraz współczesny. Tradycyjna kultura ludowa kurpiowskiej grupy etnograficznej oraz wysoka wartość środowiska przyrodniczego były inspiracją do podjęcia badań z zakresu transformacji otwartego krajobrazu osadniczego regionu kurpiowskiego. Celem pracy było zbadanie procesów decydujących o przekształceniach krajobrazu naturalnego i kulturowego Kurpiowszczyzny.

Zakres terytorialny pracy obejmuje obszar Kurpiowszczyzny położony między Omulwią i Szkwą, który w XV w. znalazł się w powiecie ostrołęckim i w nim pozostał. Zakres czasowy badania obejmuje okres od pierwszych wzmianek o zasiedlaniu obszaru do czasu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej.

Przyjęte zostały następujące metody badawcze: analizy bibliograficznej i piśmiennictwa dotyczącego tematu pracy, analizy historycznej obejmującej rozwój osadnictwa na badanym terenie, analizy kartograficznej porównawczej w zakresie osadnictwa i przekształcania krajobrazu, analizy statystycznej w zakresie infrastruktury społecznej i technicznej. W pracy posługiwano się także inwentaryzacją krajobrazową i urbanistyczno-ruralistyczną.

Struktura cyklu, zawarta w siedmiu artykułach, obejmuje zagadnienia związane z kształtowaniem i rozwojem osadnictwa na obszarze Kurpiowszczyzny: 1) Kurpiowszczyzna w badaniach naukowych, 2) Kurpiowszczyzna w kulturze ludowej, 3) Kurpiowszczyzna – zarys kształtowania funkcji osadniczo-rolniczych i krajobrazu, 4) Kurpiowszczyzna – charakterystyka krajobrazu osadniczego, 5) Kurpiowszczyzna – dominujące zmiany w krajobrazie pod wpływem czynników społeczno-ekonomicznych w okresie 45-lecia powojennego, 6) Kurpiowszczyzna – dominujące zmiany w krajobrazie pod wpływem czynników społeczno-ekonomicznych w okresie transformacji ustrojowej. Cykl zamyka artykuł dotyczący współczesności: 7) Kurpiowszczyzna – 18 lat od wstąpienia Polski do Unii Europejskiej (publikacja w 2022).

Słowa kluczowe: Kurpie, architektura, krajobraz osadniczy, krajobraz przyrodniczy, krajobraz kulturowy

¹ Streszczenie jest wspólne dla całego cyklu, powtarza się przed każdym kolejnym artykułem.

Wprowadzenie

Obraz wsi kurpiowskiej jest wynikiem wielowiekowych działań człowieka. Na przestrzeni stuleci następowały przekształcenia krajobrazu, oparte na przystosowywaniu środowiska przyrodniczego do uprawy ziemi i stopniowym zakładaniu siedzib ludzkich, które dały obraz współczesny. Kurpiowszczyzna to jeden z ciekawszych regionów etnograficznych, z ośrodkiem oryginalnej, świetnie zachowanej i pieczołowicie kultywowanej kultury ludowej Kurpiów. Szczególnie charakterystyczny wyraz znalazła sztuka ludowa Kurpiów w budownictwie, zdobnictwie i tkactwie. Region ten słynie ze sztuki ludowej, miejscowych obyczajów, pieśni i tańców ludowych, z oryginalnej gwary.

Zarys tematyczny cyklu artykułów obejmuje procesy kształtowania funkcji osadniczo-rolniczych oraz krajobrazowych, które miały istotny wpływ na strukturę przestrzenną osadnictwa wiejskiego na terenie Kurpiowszczyzny. Zakres terytorialny obejmuje obszar Kurpiowszczyzny położony między Omulwią i Szkwą, który w XV w. znalazł się w powiecie ostrołęckim i w nim pozostał. Z dniem 1 stycznia 1999 r., po reformie administracyjnej, Kurpiowszczyzna znalazła się w trzech województwach: mazowieckim, podlaskim i niewielka część w warmińsko-mazurskim². Badania obejmują gminy kurpiowskie położone w województwie mazowieckim w powiecie ziemskim ostrołęckim, bez Ostrołeki – miasta na prawach powiatu. Są to gminy: Baranowo, Czarnia, Kadzidło, Lelis, Łyse, Myszyniec i Olszewo-Borki. Myszyniec jest gminą miejsko-wiejską, pozostałe są gminami wiejskimi³.

Celem szóstego/niniejszego artykułu jest zbadanie i wskazanie dominujących zmian w krajobrazie pod wpływem czynników społeczno-ekonomicznych w okresie transformacji ustrojowej.

Metodyka badań⁴

Przyjęte zostały następujące metody badawcze:

- analizy bibliograficznej i piśmiennictwa dotyczącego tematu pracy,
- analizy historycznej obejmującej rozwój osadnictwa na badanym terenie,

² Reforma administracji publicznej jest istotnym warunkiem przemian społecznych i gospodarczych Polski. System administracyjny kraju, obowiązujący do 31 grudnia 1998 r., był nie tylko scentralizowany, ale także oparty na dominacji układu branżowo-resortowego nad układem terytorialnym. Administracyjny podział dwustopniowy (gmina i województwo) uniemożliwiał odejście od resortowego, centralistycznego modelu administrowania. Nowy podział spowodował przeniesienie wielu zadań i kompetencji z centrum do województw. Jednocześnie nastąpiło uporządkowanie systemu terytorialnego przez stworzenie dużych województw, czyli jednostek samorządu terytorialnego zdolnych do prowadzenia polityki regionalnej i wykonywania zadań o charakterze ponadlokalnym, jednak niemających charakteru ogólnopaństwowego i nieobejmujących całego kraju.

³ Pierwsza część Wprowadzenia jest wspólna dla całego cyklu, powtarza się przed każdym kolejnym artykułem.

⁴ Opracowana dla całego cyklu artykułów.

- analizy kartograficznej porównawczej w zakresie osadnictwa i przekształcania krajobrazu,
- analizy statystycznej w zakresie infrastruktury społecznej i technicznej.

W pracy posługiwano się także inwentaryzacją krajobrazową i urbanistyczno-ruralistyczną.

Przedstawiona metodyka badań dotyczy całego cyklu artykułów, w poszczególnych opracowaniach zastosowano wybrane metody badawcze.

Dominujące zmiany w okresie transformacji ustrojowej

Zapoczątkowane w 1989 r. przemiany polityczne i społeczne, prowadzące do przebudowy dotychczasowych struktur gospodarczych i przechodzenie od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do gospodarki rynkowej, były również początkiem trwającego do dnia dzisiejszego procesu przemian struktury rolnictwa, a w związku z tym również struktury osadnictwa na terenach wiejskich.

Reforma administracyjna z 1999 r. spowodowała nowy podział – zmniejszenie liczby województw do 16 i reaktywowanie powiatów^{5,6}. Województwo mazowieckie po ponad 200 latach odzyskało swoją nazwę. Jest ono największe w kraju, zajmuje ponad 10% całkowitej powierzchni. W jego skład wchodzi 38 powiatów ziemskich, cztery grodzkie oraz 325 gmin m.in.: Baranowo, Czarnia, Kadzidło, Lelis, Łyse, Myszyniec i Olszewo-Borki. Powyższe siedem gmin wchodzi w skład powiatu ziemskiego ostrołęckiego obok jeszcze czterech (Czerwin, Goworowo, Rzekuń i Troszyn) nieleżących w obrębie badanego terenu [Kijowski 2000].

Przestrzenne zróżnicowanie rolnictwa indywidualnego w skali kraju, które zwłaszcza w początkowym okresie transformacji stało się bardzo widoczne, było wynikiem zróżnicowanego rozwoju poszczególnych regionów już w XIX w. i w okresie międzywojennym, ale przede wszystkim przemian, jakie nastąpiły po drugiej wojnie światowej.

W badanym okresie 1989–2004 obserwuje się w kraju zmniejszenie powierzchni użytków rolnych głównie na rzecz zabudowań wraz z podwórzami oraz dróg. W niewielkim stopniu zwiększyła się powierzchnia lasów i gruntów leśnych (tabela 1, 2).

⁵ Województwo, jako element ustroju terytorialnego państwa oznacza zarówno jednostkę samorządu terytorialnego, jak i jednostkę podziału terytorialnego kraju do wykonywania administracji publicznej. Administrację publiczną w województwie wykonują organy administracji rządowej oraz organy samorządu województwa. Władzę administracji ogólnej w województwie sprawuje wojewoda jako organ administracji rządowej. Władza samorządowa należy do regionalnej wspólnoty samorządowej, którą z mocy prawa tworzy ogół mieszkańców. Organami samorządu województwa są: sejmik województwa i zarząd województwa.

⁶ Według ustawy o samorządzie powiatowym, powiat stanowi określone terytorium wraz ze wspólnotą samorządową utworzoną przez jego mieszkańców. Powiat obejmuje obszar możliwie jednorodny ze względu na układ osadniczy i przestrzenny oraz więzi społeczne i gospodarcze. Organami powiatu są rada powiatu i jego zarząd. Rada powiatu stanowi najważniejszy organ powiatu, do którego mieszkańcy dokonują wyboru w głosowaniu powszechnym. Zarząd powiatu, w składzie: starosta jako przewodniczący, wicestarosta i członkowie, jest organem wykonawczym powiatu.

Tabela 1. Użytkowanie gruntów w Polsce (%)

Lata	Użytki rolne					Lasy i grunty leśne	Pozostałe grunty
	razem	grunty orne	sady	łąki	pastwiska		
1995	57,4	44,4	0,9	7,3	4,8	28,2	14,4
2000	57,0	43,8	0,8	8,0	4,4	28,8	14,2
2001	56,9	43,7	0,8	8,0	4,4	28,9	14,2
2002	54,0	41,8	0,8	8,1	3,3	29,1	16,9
2003	51,7	40,5	0,8	7,5	3,0	29,1	19,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Roczniki Statystyczne Województwa Mazowieckiego 1995–2003]

Tabela 2. Indywidualne gospodarstwa rolne wg grup obszarowych w Polsce (%)

Lata	Gospodarstwa rolne indywidualne				
	1–2 ha	1–5 ha	5–10 ha	10–15 ha	>15 ha
1995	21,0	33,7	26,6	10,7	8,0
2000	23,8	32,6	23,8	9,9	9,9
2001	22,8	33,8	24,3	9,7	9,4
2002	26,5	32,2	21,9	9,3	10,1
2003	25,8	33,0	22,1	9,2	9,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Roczniki Statystyczne Województwa Mazowieckiego 1995–2003]

W badanym okresie zwiększyła się liczba gospodarstw najmniejszych do 2 ha o ok. 5% oraz gospodarstw największych o powierzchni powyżej 15 ha o ok. 2% zajmowanej przez nie powierzchni. Liczba gospodarstw w pozostałych przedziałach obszarowych uległa zmniejszeniu. Zwiększenie liczebności małych gospodarstw rolnych należy tłumaczyć zmianą w rzeczywistości ich funkcji z rolniczej na mieszkalną lub inną niezwiązaną z użytkowaniem rolniczym, przy pozostającej klasyfikacji jako grunty rolne (tabela 3).

Tabela 3. Powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach indywidualnych wg grup obszarowych w Polsce

Lata	Ogółem	Przeciętna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie w ha				
		1–2 ha	1–5 ha	5–10 ha	10–15 ha	>15 ha
1995	6,7	1,4	3,3	7,1	12,1	26,9
2000	7,2	1,4	3,2	7,1	12,1	29,3
2001	7,1	1,5	3,2	7,1	12,1	29,9
2002	7,4	1,4	3,2	7,1	12,1	32,9
2003	7,4	1,4	3,2	7,1	12,1	32,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Roczniki Statystyczne Województwa Mazowieckiego 1995–2003]

Na Kurpiowszczyźnie na tle kraju struktura procentowa powierzchni analogicznych grup obszarowych gospodarstw rolnych kształtuje się znacznie korzystniej. Ogólnie w Polsce gospodarstwa od 1 do 5 ha zajmują blisko 59% powierzchni wszystkich użytków rolnych, natomiast na Kurpiowszczyźnie nieco ponad 5%. Udział powierzchniowy gospodarstw od 5 do 10 ha pozostaje na zbliżonym poziomie, ale już udział gospodarstw dużych, w przedziale od 10 do 15 ha, na Kurpiowszczyźnie zdecydowanie przewyższa ich udział w kraju (9%) i wynosi ponad 30%. Również w strukturze badanego obszaru zdecydowanie więcej powierzchni zajmują gospodarstwa największe o powierzchni ponad 15 ha – 40%, przy udziale w strukturze kraju 10% (tabela 4).

Tabela 4. Powierzchnia gospodarstw rolnych wg grup obszarowych użytków rolnych w 2002 r.

Gminy	Struktura procentowa gospodarstw rolnych (%)					
	ogółem (100%)	do 1ha	1–5 ha	5–10 ha	10–15 ha	>15 ha
Baranowo	13 967 ha	0,3	4,6	23,7	27,8	43,6
Czarnia	6 947 ha	0,1	1,9	16,8	27,5	53,7
Kadzidło	17 020 ha	0,3	4,3	28,2	33,8	33,4
Lelis	12 453 ha	0,5	7,6	37,1	29,8	25,0
Łyse	16 849 ha	0,3	2,8	17,1	34,1	45,7
Myszyniec	17 989 ha	0,2	4,3	19,9	32,2	43,4
Olszewo-Borki	13 498 ha	0,6	11,6	28,9	25,9	33,0
Badany obszar	98 723 ha	0,3	5,3	24,5	30,2	39,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Na terenie Kurpiowszczyzny na jedno gospodarstwo rolne przypadało średnio od 10,4 ha użytków rolnych w gminach Lelis i Olszewo-Borki do 14,8 ha w gminie Czarnia. Na badanym obszarze przeważają gospodarstwa rolne średnie i duże, uprawiające słabe gleby, przy złym zapleczu technicznym i niskim wykształceniu rolników i tym samym znacznie mniej efektywne niż przeciętne gospodarstwo w kraju. Największym bogactwem gospodarstw są użytki zielone, na bazie których rozwija się hodowla bydła mlecznego. Pomimo korzystnej na tle kraju struktury powierzchni gospodarstw rolnych obserwuje się od 1989 r. wzrost ogólnej liczby gospodarstw rolnych przy prawie nieulegającej zmianie powierzchni użytków rolnych. Wzrósł ponad trzykrotnie udział gospodarstw najmniejszych do 2 ha, jak również gospodarstw średnich kosztem największych. Rozdrobnienie gospodarstw rolnych jest procesem niekorzystnym w rolnictwie, zmniejszającym efektywność, a tym samym możliwość jego dochodowości (tabela 5).

Tabela 5. Liczba gospodarstw rolnych wg grup obszarowych użytków rolnych w 2002 r.

Gminy	Liczba gospodarstw rolnych					
	ogółem	do 1 ha	1–5 ha	5–10 ha	10–15 ha	>15 ha
Baranowo	1066	52	166	350	268	230
Czarnia	469	14	40	122	135	158
Kadzidło	1473	139	186	506	396	246
Lelis	1213	74	252	499	253	135
Łyse	1377	138	140	335	422	342
Myszyniec	1440	84	215	407	409	325
Olszewo-Borki	1288	155	399	384	196	154
Badany obszar	8326	656	1398	2603	2079	1590

Źródło: opracowanie własne na podstawie Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Badania dotyczące populacji, a w związku z tym struktury osadniczej badanego obszaru, przeprowadzone w okresie 14 lat transformacji, dały odmienne wyniki niż okres 45 lat powojennych. We wszystkich badanych gminach nastąpił przyrost ludności. W większości gmin kształtował się on na poziomie ok. 10%, tylko w gminie Olszewo-Borki wyniósł 22%, a w gminie Baranowo liczba ludności pozostała prawie na tym samym poziomie, co w 1988 r.

W gminie Baranowo w poprzednim badanym okresie była tylko jedna wieś charakteryzująca się bardzo dynamicznym rozwojem. Należy jednak podkreślić, że wzrost liczby ludności wyniósł wprawdzie 108%, ale jest to wieś bardzo mała i był to wzrost z 37 do 77 osób. W okresie transformacji zaobserwowano w tej wsi zastój. Z pozostałych, zaliczonych do wsi o silnym i umiarkowanym rozwoju, tylko Baranowo i Dąbrowa kontynuowały ten proces, w pozostałych zaobserwowano proces wyludniania się (Glinki, Lipowy Las, Witowy Most). W dwóch wsiach – Rycica i Wola Błędowska zaliczonych w poprzednim okresie do zastojowych, nastąpił przyrost ludności. Wsie określone na podstawie badań w latach 1950–1988 jako wyludniające się, w latach 1989–2004 podzieliły się na wsie rozwojowe (Adamczycha, Błędowo, Kucieje, Orzełek, Ostrówek, Zawady), zastojowe (Bakuła, Brodowe Łąki, Cierpięta, Czarnotrzew, Czerwińskie, Dłutówka, Orzeł, Ramiona, Rupin, Ziomek) oraz kontynuujące proces wyludniania się (Budne-Sowięta, Gaczyska, Guzowatka, Jastrząbka, Kalisko, Kopaczyska, Majdan, Oborczyńska). W stosunku do roku 1988 w okresie transformacji nastąpił przyrost ludności w gminie Baranowo o 0,2% (tabela 6).

Tabela 6. Dynamika zmian ludności w latach 1950–2004 w gminie Baranowo

Wieś	GMINA BARANOWO					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Adamczycha	100	76	80	-24	+5,0	-20
Bakuła	227	157	158	-31	+0,5	-30
Baranowo	891	1163	1243	+31	+7,0	+40
Błędowo	188	144	154	-23	+7,0	-18
Brodowe Łąki	284	203	203	-29	0,0	-29
Budne-Sowięta	254	239	182	-6	-24,0	-28
Cierpięta	594	554	565	-7	+2,0	-5
Czarnotrzew	425	358	347	-16	-3,0	-18
Czerwińskie	301	231	226	-23	-2,0	-25
Dąbrowa	106	120	150	+13	+25,0	+42
Dłutówka	319	228	231	-29	+1,0	-28
Gaczyska	206	192	176	-7	-8,0	-15
Glinki	35	43	37	+23	-14,0	+6
Grabownica	-	-	11	-	-	-
Guzowatka	164	142	129	-13	-9,0	-21
Jastrzębka	689	448	398	-35	-11,0	-42
Kalisko	74	52	45	-30	-13,0	-39
Kopaczyska	253	199	188	-21	-6,0	-26
Kucieje	139	95	106	-32	+12,0	-24
Lipowy Las	136	151	123	+11	-19,0	-10
Majdan	173	138	98	-20	-30,0	-43
Majk	37	77	74	+108	-4,0	+100
Oborczycka	349	265	237	-24	-11,0	-32
Olkowa Kępa	-	-	16	-	-	-
Orzeł	185	166	168	-10	+1,0	-9
Orzełek	91	62	68	-32	+10,0	-25
Ostrówek	74	49	55	-34	+12,0	-26
Ramiona	244	222	216	-9	-3,0	-11
Rupin	287	203	196	-29	-3,0	-32
Rycica	210	212	230	+1	+8,0	+10
Witowy Most	73	106	94	+45	-11,0	+29
Wola Błędowska	208	201	220	-3	+9,0	+6
Zamoście	-	-	28	-	-	-
Zawady	629	483	521	-23	+8,0	-17
Zimna Woda	-	-	17	-	-	-
Ziomek	315	286	291	-9	+2,0	-7
GMINA	8260	7265	7281	-12	+0,2	-12

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

W gminie Czarnia, w stosunku do poprzedniego okresu, nastąpił przyrost w wielkości wsi. Gminna wieś Czarnia zaliczona w poprzednim okresie do zastojowych, nadal pozostała, z nieznacznym spadkiem ludności kształtującym się na tym samym poziomie co poprzednio – 2%. W pozostałych wsiach charakteryzujących się wcześniej wyludnianiem, w dwóch zaobserwowano zastój (Brzozowy Kąt, Cupel), a w sześciu przyrost ludności (Bandysie, Cyk, Długie, Michałowo, Rutkowo, Surowe). W gminie Czarnia po okresie intensywnego wyludniania się, w okresie transformacji nastąpił proces przyrostu ludności o 10% w stosunku do poprzedniego okresu (tabela 7).

Tabela 7. Dynamika zmian ludności w latach 1950–2004 w gminie Czarnia

Wieś	GMINA CZARNIA					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Bandysie	490	356	426	-27	+20	-13
Brzozowy Kąt	250	159	159	-36	0	-36
Cupel	92	57	56	-38	-2	-39
Cyk	268	195	212	-27	+9	-21
Czarnia	466	457	449	-2	-2	-4
Długie	492	297	322	-40	+8	-35
Michałowo	99	59	70	-40	+19	-29
Rutkowo	258	132	172	-49	+30	-33
Surowe	1317	973	1078	-26	+11	-18
GMINA	3732	2685	2944	-28	+10	-21

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

We wsi gminnej Kadzidło, po bardzo dynamicznym rozwoju w poprzednim okresie (+170%), proces przyrostu ludności był w okresie 1989–2004 kontynuowany, niemniej przebiegał on mniej intensywnie, dając przyrost w stosunku do poprzedniego okresu o 24%. Z pozostałych pięciu wsi charakteryzujących się poprzednio rozwojem w gminie Kadzidło, w czterech była jego kontynuacja (Chudek, Dylewo, Kierzek, Siarcza Łąka), a w jednej odnotowano spadek liczby ludności nieznacznie przewyższający jej poprzedni przyrost. W dwóch wsiach zastojowych, jedna z nich (Sól) utrzymała ten stan, natomiast w drugiej nastąpił nieznaczny proces wyludnienia. Pozostałych szesnaście wsi, tak jak w poprzednich gminach, uległo w okresie transformacji zróżnicowanym procesom, dzieląc się na: rozwojowe (Brzozowe, Gleba, Golanka, klimki, Strzałki, Tatary), zastojowe (Brzozówka, Czarnia, Grale, Jazgarka, Jeglijowiec, Wach) oraz nadal podlegające procesowi wyludniania (Krobia, Piasecznia, Podgórze, Rososz). Wieś Podgórze jest przykładem wsi o bardzo zaawansowanym procesie zanikania. Jej populacja w okresie 14 lat spadła o 88%, z 32 osób do 4. W badanym okresie nastąpił wzrost liczby ludności w gminie Kadzidło o 9%, z czego blisko 80% we wsi Kadzidło (tabela 8).

Tabela 8. Dynamika zmian ludności w latach 1950–2004 w gminie Kadzidło

Wieś	GMINA KADZIDŁO					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Brzozowe	246	177	190	-28	+7	-23,0
Brzozówka	328	307	295	-6	-4	-10,0
Chudek	505	586	626	+16	+7	+24,0
Czarnia	432	274	277	-37	+1	-36,0
Dylewo	1074	1265	1372	+18	+8	+28,0
Gleba	455	428	453	-6	+6	-0,4
Golanka	433	336	356	-22	+6	-18,0
Grale	336	237	231	-29	-3	-31,0
Jazgarka	405	322	332	-20	+3	-18,0
Jeglijowiec	315	288	294	-9	+2	-7,0
Kadzidło	1157	3129	3884	+170	+24	+236,0
Karaski	–	–	16	–	–	–
Kierzek	207	219	240	+6	+10	+16,0
Klimki	257	182	211	-29	+16	-18,0
Krobia	280	239	208	-15	-13	-26,0
Kuczyńskie	186	201	182	+8	-9	-2,0
Piasecznia	471	358	312	-24	-13	-34,0
Podgórze	41	32	4	-22	-88	-90,0
Rososz	87	56	50	-36	-11	-43,0
Siarcza Łąka	191	239	297	+25	+24	+55,0
Sól	87	89	89	+2	0	+2,0
Strzałki	217	155	179	-29	+15	-18,0
Tatary	314	254	273	-19	+7	-13,0
Todzia	108	111	105	+3	-5	-3,0
Wach	957	842	808	-12	-4	-16,0
GMINA	9 089	10 326	11 284	+14	+9	+24,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Gmina Lelis, jak i w poprzednio badanym okresie, tak i w okresie transformacji charakteryzowała się przyrostem ludności w znacznej większości wsi. Z trzynastu rozwojowych w 45-leciu powojennym, jedenaście nadal podlegało procesowi rozwoju (Białobiel, Durlasy, Lelis, Łęg Przedmiejski, Łęg Starościński, Łodziska, Nasiadki, Olszewka, Siemnocha, Szafarczyska, Szwendrowy Most), w jednej przyrost był na poziomie zastoju (Obierwia), a w jednej zmniejszyła się liczebność ludności (Płoszyce). Trzy z pięciu wsi

zastojowych (Dąbrówka, Długi Kąt, Szafarnia) nadal pozostały na tym samym poziomie zaludnienia, jedna (Aleksandrowo) uległa dynamicznemu procesowi rozwoju, a kolejna (Gąski) zaawansowanemu procesowi wyludniania. Wśród czterech wsi wyludniających się w poprzednim okresie w jednej proces ten następował nadal (Gibałka), w kolejnej nastąpił zastój (Szkwa), a w dwóch pozostałych zaobserwowano przyrost równoważący uprzedni proces wyludnienia. W gminie Lelis w latach 1988–2004 nastąpił przyrost ludności o 13%, przy czym był on tym silniejszy, im bliżej Ostrołęki (tabela 9).

Tabela 9. Dynamika zmian ludności w latach 1950–2004 w gminie Lelis

Wieś	GMINA LELIS					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Aleksandrowo	95	91	145	-4,0	+59,0	+53,0
Białobiel	160	262	413	+64,0	+58,0	+158,0
Dąbrówka	390	389	372	-0,3	-4,0	-5,0
Długi Kąt	285	276	286	-3,0	+4,0	+0,4
Durlasy	324	420	453	+30,0	+8,0	+40,0
Gąski	248	252	202	+2,0	-20,0	-19,0
Gibałka	193	137	111	-29,0	-19,0	-42,0
Gnaty	182	164	184	-10,0	+12,0	+1,0
Kurpiewskie	257	227	255	-12,0	+12,0	-1,0
Lelis	414	656	814	+58,0	+24,0	+97,0
Łęg Przedmiejski	662	817	1030	+23,0	+26,0	+56,0
Łęg Starościński	594	661	797	+11,0	+21,0	+34,0
Łodziska	164	175	203	+7,0	+16,0	+24,0
Nasiadki	297	412	509	+39,0	+24,0	+71,0
Obierwia	640	683	705	+7,0	+3,0	+10,0
Olszewka	485	543	598	+12,0	+10,0	+23,0
Płoszyce	282	342	311	+21,0	-9,0	+10,0
Siemnocha	146	198	248	+36,0	+25,0	+70,0
Szafarczyska	204	217	253	+6,0	+17,0	+24,0
Szafarnia	245	240	241	-2,0	+0,4	-2,0
Szkwa	229	101	103	-56,0	+2,0	-55,0
Szwendrowy Most	123	157	174	+28,0	+11,0	+41,0
GMINA	6619	7420	8407	+12,0	+13,0	+27,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Gmina Łyse dynamikę zmian ludności ma zbliżoną do gminy Czarnia. Po okresie intensywnego wyludniania nastąpił okres przyrostu ludności. Wszystkie wsie, poza wsią gminną Łyse, w latach 1950–1988 uległy w mniejszym bądź większym stopniu wyludnieniu. Jedynie Łyse podlegało rozwojowi, kontynuując ten proces w badanym okresie. Z pozostałych dwudziestu jeden wsi tylko cztery nie zmieniły w znaczący sposób liczby mieszkańców (Baba, Plewki, Serafin, Szafranki), a w jednej kontynuowany był proces wyludniania się (Wyżega). W pozostałych szesnastu wsiach nastąpił przyrost ludności w stosunku do okresu poprzedniego (Antonia, Dawia, Dęby, Dudy Puszczańskie, Grądzkie, Klenkor, Lipniki, Łączki, Piątkowizna, Pupkowizna, Tartak, Tyczek, Warmiak, Wejdo, Zalas, Złota Góra). Przyrost ludności w gminie Łyse wyniósł w badanym okresie 11% i był rozłożony w większości równomiernie, wahając się od 7% do 28% (tabela 10).

W gminie Myszyniec z trzech wsi podlegających rozwojowi w poprzednim okresie, dwie z nich kontynuowały ten proces (Myszyniec, Białusny Lasek), przy czym w 1993 r. Myszyniec odzyskał prawa miejskie, co jednak nie spowodowało gwałtownego przyrostu w stosunku do okresu poprzedniego (+14%), ponieważ będąc dotychczas wsią zachowywał cechy miejskie, tym samym przyciągając mieszkańców już w poprzednim okresie. W sąsiedniej wsi Stary Myszyniec, po uprzednim okresie zastoju, zaobserwowano początkowe stadium rozwoju. Natomiast wieś Gadomskie charakteryzująca się uprzednio bardzo dynamicznym rozwojem, okresie 1988–2004 uległa silnemu procesowi wyludnienia, przekraczającemu wcześniejszy przyrost. W pozostałych czterech wsiach do 1988 r. wyludniających się, zaobserwowano tak jak i w innych gminach kurpiowskich, zróżnicowanie rozwojowe ze znaczną przewagą wsi o przyroście ludności. W gminie Myszyniec tylko jedna wieś (Charcibałda) kontynuowała proces wyludniania się, w czterech zaobserwowano zastój (Drężek, Nieźwiedź, Pełty, Zdunek), a w pozostałych dziewięciu nastąpił przyrost od 6% do 27%. W okresie transformacji w gminie Myszyniec nastąpił przyrost ludności o 9% (tabela 11).

Gmina Olszewo-Borki była zdecydowanie najdynamiczniej rozwijającą się gminą w badanym okresie na Kurpiowszczyźnie. Z dziewiętnastu wsi rozwojowych, dwanaście nadal podlegało rozwojowi (Antonie, Białobrzeg Bliższy, Drężewo, Grabnik, Grabowo, Kordowo, Kruki, Nakły, Nowa Wieś, Olszewo-Borki, Zabrodzie, Żebry-Chudek), w czterech nastąpił zastój (Grabówek, Łazy, Rżaniec, Stepna-Michałki), natomiast w trzech nastąpił spadek ludności (Chojniki, Działyń, Żerań Duży). Z pięciu wsi zastojujących, jedna pozostała nadal zastojująca (Zabiele Wielkie), w dwóch nastąpił przyrost mieszkańców (Dobrołęka, Mostowo), a w dwóch kolejnych spadek liczebności mieszkańców (Siarki, Żerań Mały). Z czternastu wsi wyludniających się w poprzednim okresie osiem nadal zmniejszało swoją populację (Przystań, Rataje, Wyszel, Żebry-Ostrowy, Żebry-Perosy, Żebry-Stara Wieś, Żebry-Wierzchlas, Żebry-Żabin), a sześć wstrzymało proces wyludniania i wykazały w tym okresie zastój (Białobrzeg Dalszy, Mostówek, Nożewo, Stepna Stara, Zabiele Piliki, Żebry-Sławki). W przeciwieństwie do innych gmin kurpiowskich w gminie Olszewo-Borki, żadna ze wsi wyludniających się w latach 1950–1988,

nie miała na tyle dużego przyrostu mieszkańców, aby można było mówić o jej rozwoju, jedynie mogła wejść w fazę stagnacji. Przyrost mieszkańców w gminie Olszewo-Borki w latach 1989–2004 wyniósł 22% i był zdecydowanie najwyższy w badanych gminach (tabela 12).

Tabela 10. Dynamika zmian ludności w latach 1950–2004 w gminie Łyse

Wieś	GMINA ŁYSE					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Antonia	113	94	103	-17	+10	-9,0
Baba	441	304	311	-31	+2	-29,0
Dawia	137	90	96	-34	+7	-30,0
Dęby	345	309	350	-10	+13	+1,0
Dudy Puszczańskie	302	209	249	-31	+19	-18,0
Grądzkie	165	112	131	-32	+17	-21,0
Klenkor	58	53	68	-9	+28	+17,0
Lipniki	1400	1052	1133	-25	+8	-19,0
Łączki	675	506	551	-25	+9	-18,0
Łyse	1383	1813	2114	+31	+17	+53,0
Piątkowizna	553	373	420	-33	+13	-24,0
Plewki	104	92	95	-12	+3	-9,0
Pupkowizna	413	382	414	-8	+8	+0,2
Serafin	599	349	338	-42	-3	-44,0
Szafranki	583	485	495	-17	+2	-15,0
Tartak	249	170	210	-32	+24	-16,0
Tyczek	194	99	111	-49	+12	-43,0
Warmiak	152	119	127	-22	+7	-16,0
Wejdo	502	419	472	-17	+13	-6,0
Wyżega	99	85	81	-14	-5	-18,0
Zalas	729	494	572	-32	+16	-22,0
Złota Góra	84	52	57	-38	+10	-32,0
GMINA	9280	7661	8498	-17	+11	-8,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Tabela 11. Dynamika zmian ludności w latach 1950–2004 w gminie Myszyniec

Wieś	GMINA MYSZYNIC					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Białusny Lasek	285	313	344	+10	+10	+21
Charcibałda	250	205	191	-18	-7	-24
Cięćk	268	224	252	-16	+13	-6
Drężek	229	213	218	-7	+2	-5
Gadomskie	127	254	106	+100	-58	-17
Krysiaki	526	408	450	-22	+10	-14
Myszyniec	1 720	2 668	3 045	+55	+14	+77
Myszyniec-Koryta	276	251	291	-9	+16	+5
Myszyniec Stary	819	803	871	-2	+8	+6
Niedźwiedź	327	246	251	-25	+2	-23
Olszyny	623	515	548	-17	+6	-12
Pełty	646	498	501	-23	+1	-22
Świdwiberek	218	204	225	-6	+10	+3
Wolkowe	1 253	875	1 110	-30	+27	-11
Wydmusy	765	722	765	-6	+6	0
Wykrot	950	764	840	-20	+10	-12
Zalesie	564	514	571	-9	+11	+1
Zawodzie	–	–	31	–	–	–
Zdunek	350	327	318	-7	-3	-9
GMINA	10 196	10 004	10 928	-2	+9	+7

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Gmina Olszewo-Borki była zdecydowanie najdynamiczniej rozwijającą się gminą w badanym okresie na Kurpiowszczyźnie. Z dziewiętnastu wsi rozwojowych, dwaście nadal podlegało rozwojowi (Antonie, Białostrzeg Bliższy, Drężewo, Grabnik, Grabowo, Kordowo, Kruki, Nakły, Nowa Wieś, Olszewo-Borki, Zabrodzie, Żebry-Chudek), w czterech nastąpił zastój (Grabówek, Łazy, Rżaniec, Stepna-Michałki), natomiast w trzech nastąpił spadek ludności (Chojniki, Działyń, Żerań Duży). Z pięciu wsi zastojujących, jedna pozostała nadal zastojującą (Zabiele Wielkie), w dwóch nastąpił przyrost mieszkańców (Dobrołęka, Mostowo), a w dwóch kolejnych spadek liczebności mieszkańców (Siarki, Żerań Mały). Z czternastu wsi wyludniających się w poprzednim okresie osiem nadal zmniejszała swoją populację (Przystań, Rataje, Wyszel, Żebry-Ostrowy, Żebry-Perosy, Żebry-Stara Wieś, Żebry-Wierzchlas, Żebry-Żabin), a sześć wstrzymało proces wyludniania i wykazały w tym okresie zastój (Białostrzeg Dalszy, Mostówek, Nożewo, Stepna Stara, Zabiele Piliki, Żebry-Sławki). W przeciwieństwie

do innych gmin kurpiowskich, w gminie Olszewo-Borki, żadna ze wsi wyludniających się w latach 1950–1988, nie miała na tyle dużego przyrostu mieszkańców, aby można było mówić o jej rozwoju, jedynie mogła wejść w fazę stagnacji. Przyrost mieszkańców w gminie Olszewo-Borki w latach 1989–2004 wyniósł 22% i był zdecydowanie najwyższy w badanych gminach (tabela 12).

Tabela 12. Dynamika zmian ludności w latach 1950–2004 w gminie Olszewo-Borki

Wieś	GMINA OLSZEWO-BORKI					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Antonie	221	337	578	+52	+72	+162
Białobrzeg Bliższy	145	198	238	+37	+20	+64
Białobrzeg Dalszy	182	111	111	-39	0	-39
Chojniki	209	246	233	+18	-5	+11
Dobrołęka	176	176	195	0	+11	+11
Drężewo	109	198	285	+82	+44	+161
Działyń	96	106	88	+10	-17	-8
Grabnik	137	174	189	+27	+9	+38
Grabowo	85	136	174	+60	+28	+105
Grabówek	231	242	248	+5	+2	+7
Kordowo	172	227	262	+32	+15	+52
Kruki	122	173	253	+42	+46	+107
Łazy	238	272	283	+14	+4	+19
Mostowo	124	124	131	0	+6	+6
Mostówek	95	57	59	-40	+4	-38
Nakły	143	213	250	+49	+17	+75
Nowa Wieś	189	575	740	+204	+29	+292
Nożewo	233	196	188	-16	-4	-19
Olszewo-Borki	212	849	1643	+300	+94	+675
Przystań	158	116	101	-27	-13	-36
Rataje	207	160	145	-23	-9	-30
Rżaniec	364	387	397	+6	+3	+9
Siarki	42	43	38	+2	-12	-10
Stepna Stara	151	144	149	-5	+3	-1
Stepna-Michałki	129	142	139	+10	-2	+8
Wyszel	160	135	123	-16	-9	-23

Wieś	GMINA OLSZEWO-BORKI					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Zabiele Wielkie	192	189	183	-2	-3	-5
Zabiele-Piliki	174	161	163	-7	+1	-6
Zabrodzie	214	410	633	+92	+54	+196
Żebry-Chudek	132	172	187	+30	+9	+42
Żebry-Ostrowy	150	106	98	-29	-8	-35
Żebry-Perosy	122	106	94	-13	-11	-23
Żebry-Sławki	94	75	75	-20	0	-20
Żebry-Stara Wieś	126	113	94	-10	-17	-25
Żebry-Wierzchlas	147	139	113	-5	-19	-23
Żebry-Żabin	90	54	40	-40	-26	-56
ŻerańDuży	49	58	37	+18	-36	-24
Żerań Mały	130	127	117	-2	-8	-10
GMINA	5950	7447	9074	+25	+22	+53

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

W latach 1989–2004 nastąpił na terenie Kurpiowszczyzny znaczny przyrost ludności zarówno we wsiach uznanych w latach 1950–1988 za rozwojowe, jak i w uznanych poprzednio za zastojowe i wyludniające się. Tylko część miejscowości uznanych wcześniej za wyludniające się kontynuowała ten proces, głównie w gminie Baranowo (tabela 13).

Tabela 13. Dynamika zmian ludności w latach 1950–2004 – badany obszar

GMINA	BADANY OBSZAR					
	liczba ludności			dynamika zmian ludności (%)		
	1950	1988	2004	1950–1988	1988–2004	1950–2004
Baranowo	8 186	7 265	7 281	-12,0	+0,2	-12
Czarnia	3 732	2 685	2 944	-28,0	+10,0	-21
Kadzidło	9 089	10 326	11 284	+14,0	+9,0	+24
Lelis	6 619	7 420	8 407	+12,0	+13,0	+27
Łyse	9 280	7 661	8 498	-17,0	+11,0	-8
Myszyniec	10 196	10 004	10 928	-2,0	+9,0	+7
Oleszewo-Borki	5 950	7 447	9 074	+25,0	+22,0	+53
Badany obszar	53 052	52 808	58 416	-0,5	+11,0	+10

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Badania wykazały, że struktura wieku w badanym okresie uległa pogorszeniu. Zwiększył się odsetek ludzi w wieku poprodukcyjnym, a znacznemu obniżeniu uległ współczynnik ludzi w wieku produkcyjnym, zwłaszcza w przedziale wiekowym 20–29 lat. Niekorzystnie też wygląda odsetek w tym przedziale kobiet do mężczyzn. Spowodowane jest to opuszczaniem przez ludzi młodych, zwłaszcza kobiety, gospodarstw rodzinnych w poszukiwaniu łatwiejszej pracy w mieście.

Przyrost ludności spowodowany jest w znacznym procencie powrotami ludzi w wieku emerytalnym z miast do rodzinnych wsi. Jest to wynikiem złej sytuacji gospodarczo-finansowej w kraju, a w związku z tym – rodzin. Osoby przechodzące na emeryturę często pozostawiają swoje mieszkania dzieciom, wracając do gospodarstw pozostawionych im przez rodziców. Większość z nich nie jest przygotowana do prowadzenia odziedziczonego gospodarstwa rolniczego, zamortyzowanego i nieprzystosowanego do współczesnych wymogów. W ten sposób zostaje tylko przedłużony proces zaniku tych gospodarstw, co jest nieuniknione.

Proces przyrostu ludności, przy pogarszającej się strukturze wiekowej, widoczny jest zwłaszcza w ostatnich dwóch latach w gminach Baranowo, Czarnia i Łyse. W gminie Czarnia w latach 2002–2004 nastąpił przyrost ludności o ok. 10%, ponieważ jest to jednak mała gmina, to w liczbach rzeczywistych wzrost wyniósł 267 osób. W gminie Baranowo przyrost ludności w tym samym okresie wynosił ok. 6% (392 osoby), a w gminie Łyse ok. 7% (526 osoby).

W trakcie prowadzenia badań nie znaleziono istotnego czynnika powodującego taki przyrost ludności, poza omówionym powyżej powrotem na ojcowiznę. Zwiększył się co prawda przyrost naturalny, który nie wpłynął jednak znacząco na przyrost ogólny. Nie uległa poprawie również struktura wiekowa wsi (tabela 14).

Tabela 14. Ludność wg okresu zamieszkiwania

Gminy	Ogółem	Zamieszkała od urodzenia %		Liczba ludności					
				Przybyła do miejscowości aktualnego zamieszkania		razem			
				1988 i wcześniej %	1989–2002 %	1989–2002 %			
Baranowo	6 899	5 559	81	853	12	487	7	1 340	19
Czarnia	2 674	2 055	77	376	14	243	9	619	23
Kadzidło	10 902	8 694	80	1 265	12	943	8	2 208	20
Lelis	8 057	6 196	77	996	12	865	11	1 861	23
Łyse	7 918	6 574	83	839	11	505	6	1 344	17
Myszyniec	10 379	8 143	78	1 278	12	958	10	2 236	22
Oleszewo-Borki	8 758	5 426	62	1 481	17	1 851	21	3 332	38
Badany obszar	55 587	42 647	77	7 088	13	5 852	10	12 940	23

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Inaczej sytuacja przedstawia się w gminach Kadzidło i Myszyniec. Są to gminy o silnych centrach związanych z kulturą kurpiowską i dodatkowo leżących przy głównym trakcie komunikacyjnym biegnącym przez Kurpiowszczyznę. Ludność skupia się głównie w Kadzidle i Myszyńcu, natomiast większość pozostałych wsi wyludnia się na ich korzyść.

Najdynamiczniej rozwijającymi się gminami są Lelis i Olszewo-Borki, przy czym w ostatniej proces ten przebiega prawie dwukrotnie dynamiczniej niż w pierwszej. Spowodowane jest to atrakcyjną lokalizacją związaną z bliskością Ostrołęki i drogi łączącej region z Warszawą.

Powyższe badania mają bezpośrednie przełożenie na rozwój budownictwa mieszkalnego w badanych okresach. W gminach Baranowo, Czarnia i Łyse liczba domów budowanych w ciągu roku ulega ciągłemu zmniejszeniu i spadła średnio o połowę w okresie transformacji w stosunku do lat 1945–1988. W gminie Myszyniec w latach 1989–2002 nastąpił spadek o ok. 30% liczby domów budowanych w ciągu roku w stosunku do okresu poprzedniego, niemniej jest on nadal wysoki. W gminie Kadzidło liczba domów budowanych w ciągu roku w obu badanych okresach kształtowała się na zbliżonym poziomie. W gminie Lelis nastąpił nieznaczny wzrost liczby domów budowanych w ciągu roku, natomiast w gminie Olszewo-Borki wzrost jest zdecydowany i wynosi blisko 50% w okresie transformacji w stosunku do lat 1945–1989 (tabela 15).

Tabela 15. Mieszkania wg okresu budowy budynku

Gminy	Budynki ogółem	Mieszkania według okresu budowy budynku						
		ogółem	przed 1918	1918–1944	1945–1988	1989–2002	w budowie	nie ustalono
Baranowo	1 629	1 687	33	306	1 146	172	22	8
Czarnia	542	563	18	80	406	53	3	3
Kadzidło	2 357	2 466	46	234	1 610	472	93	11
Lelis	1 696	1 827	18	89	1 215	443	51	11
Łyse	1 606	1 650	27	247	1 154	215	3	4
Myszyniec	2 215	2 445	90	305	1 575	366	92	17
Olszewo-Borki	2 035	2 090	15	78	1 315	606	69	7
Badany obszar	12 080	12 728	247	1 339	8 421	2 327	333	61

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

W latach 1945–1988 obserwuje się ciągły wzrost powierzchni użytkowej mieszkań. Proces ten w pierwszych latach transformacji nasila się i dopiero od końca lat 90. XX w. widoczny jest spadek średniej powierzchni użytkowej mieszkania. Współcześnie budowane mieszkania mają średnio powierzchnię o ok. 20% mniejszą w stosunku do budowanych w połowie lat 90. Wyjątek na badanym obszarze stanowią mieszkania

budowane wspólnie w gminach Czarnia i Łyse, niemniej jest to siedem budynków, których budowa została rozpoczęta w pierwszych latach transformacji i do końca okresu badań pozostawały w stanie surowym (tabela 16).

Tabela 16. Powierzchnia użytkowa mieszkań wg okresu budowy budynku

Gminy	Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m ² wg okresu budowy budynku				
	przed 1918	1918–1944	1945–1988	1989–2002	w budowie
Baranowo	60,4	62,4	94,0	119,9	101,7
Czarnia	75,9	62,1	96,7	112,0	148,0
Kadzidło	66,8	63,5	95,5	113,9	102,8
Lelis	64,3	53,5	85,4	109,7	80,8
Łyse	58,7	62,6	88,1	111,8	118,3
Myszyniec	52,8	57,2	82,1	100,7	85,6
Oleszewo-Borki	63,7	61,2	92,9	118,6	90,1
Badany obszar	63,2	60,4	90,7	112,4	103,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury [Rakowski 1998] oraz Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.

Podsumowanie

Powyższe badania pozwoliły sformułować następujące wnioski.

1. Przyrost ludności w latach 1989–2004 w gminach Baranowo, Czarnia i Łyse nie idzie w parze z rozwojem tych gmin i traktować należy jako przejściowy. Poza nielicznymi wsiami, większość ich na tym obszarze prawdopodobnie zaniknie. Proces ten wydłuży się z powodu przyrostu w ostatnim okresie ludności w wieku poprodukcyjnym, jednak w takim przedziale wiekowym, który pozwoli kontynuować pracę w rodzinnym gospodarstwie rolniczym.
2. W gminach Myszyniec i Kadzidło nastąpi dalszy rozwój ośrodków gminnych, przy czym rozwój Kadzidła będzie przebiegał dynamiczniej, stanie się on głównym ośrodkiem kultury kurpiowskiej, a z biegiem czasu prawdopodobnie uzyska prawa miejskie. Myszyniec, który odzyskał w 1993 r. prawa miejskie, nadal będzie się rozwijał, jednak nie tak dynamicznie jak w latach 1950–1988. Myszyniec zawsze miał plan osady miejskiej, pomimo utraconych praw i rozwijał się jak miejscowość miejska, dlatego też odzyskanie praw miejskich nie wpłynęło w znaczący sposób na jego rozwój.
3. W gminach Oleszewo-Borki i Lelis rozwój ludności związany z bezpośrednim sąsiedztwem Ostrołęki będzie przebiegał nadal dynamicznie. Część wsi w obu gminach prawdopodobnie zostanie włączona do miasta Ostrołęka, np. Łęg Przedmiejski czy Łęg Starościński, o czym świadczy ich rozbudowa o charakterze miejskim. Wieś Oleszewo-Borki zanotowała największy przyrost ludności w badanym okresie, w latach 1950–2004 o 675% tzn. o 1431 osób. Rozbudowa tej miejscowości przebiega najintensywniej, przyjmując charakter „sypialni” Ostrołęki.

Literatura

Kijowski J., 2000, *Podziały administracyjne na Mazowszu od XVI w. do chwili obecnej, ze szczególnym uwzględnieniem regionu ostrołęckiego*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, 14, OTN, Ostrołęka, s. 22–33.

Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, 2003, GUS, Warszawa.

Powszechny Spis Rolny 2002, 2003, GUS, Warszawa.

Rakowski W., 1998, *Procesy zmian ludnościowych na terenie Kurpi w latach 1950-1988*, Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego, 12, OTN, Ostrołęka, s. 131-150.

Roczniki Statystyczne Województwa Mazowieckiego 1995–2003, GUS, Warszawa.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2001 r. nr 62, poz. 627).

Kurpie – dominant landscape changes under the influence of socio-economic factors during the political system transformation

Series: Kurpie. Transformation of the settlement landscape until Poland's accession to the European Union

ABSTRACT

Kurpie is one of the most interesting ethnographic regions, with the centre of the unique well-preserved and carefully cultivated folk culture of Kurpie. The image of the Kurpie village is the result of many centuries of human activity. Over the centuries, landscape transformations, based on the adaptation of the natural environment for the cultivation of land and the gradual establishment of human settlements, took place. That gave a modern image. The traditional folk culture of Kurpie ethnographic group and the high value of the natural environment were an inspiration to conduct a research on the transformation of the open settlement landscape of the Kurpie region. The aim of the study was to explore the processes determining the transformation of both the natural and cultural landscape of the Kurpie region.

The territorial scope of the work covers the area of Kurpie located between Omulwia and Szkwia, which since the 15th century became the part of the Ostrołęka County. The time scope of the study covers the period from the first references of the settlement of the mentioned area until Poland's accession to the European Union.

The following research methods were adopted: bibliographic analysis and literature on the subject, historical analysis covering the development of settlement in the studied area, comparative cartographic analysis in the field of settlement and landscape transformation, statistical analysis in the field of social and technical infrastructure. A landscape-, urban- and rural-inventory were also used in the study.

The series of seven articles covers issues related to the shaping and development of settlement in the Kurpie region: 1) Kurpie in scientific research; 2) Kurpie in folk culture; 3) Kurpie – an outline of shaping the settlement and agricultural functions and landscape; 4) Kurpie – characteristics of the settlement landscape; 5) Kurpie – dominant landscape changes under the influence of socio-economic factors in the post-war years; 6) Kurpie – dominant landscape changes under the influence of socio-economic factors during the political system transformation; 7) Kurpie – 18 years since Poland joined the European Union (the last article will be published in 2022).

Key words: Kurpie, architecture, settlement landscape, natural landscape, cultural landscape

Agnieszka Starzyk, dr hab. inż. arch. / DArch, DEng

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Instytut Inżynierii Lądowej, Katedra Rewitalizacji i Architektury /

Warsaw University of Life Sciences, Institute of Civil Engineering, Department of Revitalization and Architecture

e-mail: agnieszka@starzyk.org.pl

**MAZOWIECKIE BIURO
PLANOWANIA REGIONALNEGO
W WARSZAWIE** ©

cytacja:

Starzyk A, 2022, *Kurpiowszczyzna – dominujące zmiany w krajobrazie pod wpływem czynników społeczno-ekonomicznych w okresie transformacji ustrojowej*, MAZOWSZE Studia Regionalne, 40, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa, s. 55–74.
